

І.М.Гранчек, І.І.Пол

ЗАКАРПАТТЯ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКО-РАДЯНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ
ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Чехословацько-радянські відносини передодня і років другої світової війни - складова частина всього комплексу міжнародних відносин у Європі. Головне питання, що хвилювало дві країни - це протистояння агресії фашистської Німеччини, збереження свого суверенітету. В тодішній системі безпеки (Мала Антанга, договір про взаємну допомогу між Францією, ЧСР і СРСР 1935 р.) Закарпаття, яке за Сен-Жерменським договором від вересня 1919 р. ввійшло до складу Чехословаччини, було в силу свого геополітичного положення зв'язуєць ланкою цієї системи і її жертвою. В період війни Закарпаття стає предметом складних геополітичних комбінацій чехословацького президента з еміграції Е.Бенеша в його центрально- і східноєвропейській політиці і зокрема в змінених соціальних відносинах між ЧСР і СРСР. Аналіз взаємовідносин між ЧСР і СРСР цього періоду свідчить про те, що ні уряд Чехословаччини, який знаходився в еміграції, ні уряд СРСР не мали чіткої уяви відносно долі Закарпаття; їх позиції мінялись в залежності від розвитку подій на фронтах другої світової війни.

Вихідним моментом чехословацько-радянських відносин цього періоду треба брати мюнхенську угоду Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції 29-30 вересня 1938 р. У мюнхені демократія капітулювала перед фашизмом, СРСР опинився в повній ізоляції, а Гітлер домогся свого - почав розчленування Чехословаччини з перспективою її повного підкорення. Мюнхенська угода, внаслідок якої від ЧСР було віднято 30% території, 33% населення і майже 40% промислового потенціалу - це ганебний крок проти суверенної держави, члена Ліги Націй. Мюнхен зачіпав корінні інтереси всіх народів Чехословаччини, в тому числі і народу Закарпаття. Уряд Угорщини домагався, щоб у Мюнхені розглядалось також питання про долю угорців Закарпаття з метою їх повернення в лоно угорської корони. Учасники конференції відхилили цю вимогу, але зобов'язали уряд ЧСР протягом трьох місяців внаслідок переговорів вирішити питання про угорців, а Підкарпатський Русі надати автономію, передбачену Сен-Жерменським договором. Все, що вирішувалося у мюнхені було вигідним тільки фашистському блоку дер-

лав. Західні уряди Італії на поступки Гітлеру із розрахунком втягнути його на Схід.

Угорщина поставила питання про проведення на Закарпатті плебісциту. В зв'язку з цим її дипломати задували настрої також у Москві, що буде в воєнному стані від своєї ізоляції, стурбована положенням на Закарпатті, розширенням там німецької присутності. В той же час уряд СРСР виступав проти плебісциту, якого вимагала Угорщина. На запит угорського посла в Москві М.Кигерт-Арноті про причини негативної позиції СРСР у цьому питанні замісник народного комісара по іноземним справам Потьомкін відповів: «Тому, що рішення угорського питання є наслідком Мюнхенської угоди, яку ми вважаємо актом насильства і несправедливості».¹

У листопаді 1938 р. Німеччина та Італія підписали у Відні «арбітражний акт», який заявляв про одні удари Чехословаччини: вона втратила на користь Угорщини відокремлені райони Словаччини і Закарпаття. Уряд СРСР розцінив це як новий акт агресії проти ЧСР і нахвалі з відокремлених увагов слідував за розвитком подій на Закарпатті. Але ми не знаходили в архівах доказів того, нібито Й.Сталін звертався до уряду т.зв. «другої» Чехословацької республіки на чолі з Підкарпатською Русі «жодних політичних і національних прел».² Певно, що йому цього хотілось, особливо після 26 жовтня, коли в Карпатській Україні до влади прийшов кабінет А.Волощина, але прямого звернення до ЧСР не було. Дипломатична практика знає інші методи, посередні. Так до працівників угорського посольства в Москві восени 1938 р. через третіх осіб доходила відомість, що уряд СРСР не заперечував би проти окупації Закарпаття Угорщиною.³ Цинізи Сталіна і його оточення в наш час уже добре відомий, тому вірогідність таких нагадок ймовірна.

Характерно, що на сторінках центрального органу ВКП(б), в газеті «Правда» відмічалися найменші сутички, що в цей час проходили на нових чехословацьких кордонах на території Закарпаття. Корестрілку з при вживанні важкої зброї, що сталася у перші дні січня 1939 р. біля Мухачева, «Правда» кваліфікувала як «зв'язування нового вузла війни у Центральній Європі».⁴ Не зрозуміло тільки, радше вона саме цьому вузлу війни, чи боялась його.

Але те, що Сталін мав на увазі пущений гітлерівцями і роздутий на Заході міф, що Німеччина створить на базі Карпатської України «український П'ємонт», говорить той факт, яку увагу приділяв мажоритному краю в Карпатах всесильний диктатор постій частинки світу у своїй доповіді на ХХІІ з'їзді ВКП(б), що мала програмний

характер саме в зовнішньполітичному аспекті. Охарактеризували Німеччину, Італію і Японію як держав-агресорів, які фактично розпочали імперіалістичну війну, а Великобританія, і Франція і США як «неагресивні, демократичні держави», Сталін поряд з різними засудженнями перших, відхил, однак, це більша міра в доповіді не мена різними нападами на других. Він звинуватив їх не тільки в оприданні фашистської агресії, але в прямому намаганні дати Німеччині і Японії «вплатитись у війну на Далекому Сході і в Європі, особливо в СРСР, «уп'язнути в ції», з тим, щоб всі ці учасники «могли ослабити і зношити один одного», а західні держави - «виступити на сцену із своїми силами» і «прожитувати ослабленими учасниками війни свої умови».⁵

Тут не можна не звернути увагу на похвальний зміст виразу «вплатитись у війну», застосований Сталіном рантом по відношенню до фашистських держав. До того ж він одночасно звинуватив західні держави в намаганні втягнути СРСР проти Німеччини. Тут ми і знаємо пасаж про «козяку» (Карпатську Україну) і «жорозу» (Радянську Україну), де Другу, новляв, хочать приєднати до першої. По-відомлення західної преси в зв'язку з цим про можливість піхотного вторгнення на Україну Сталін назвав «підсортим шумом», який нав за мету підняти гнів Радянського Союзу проти Німеччини, отруїти атмосферу і спровокувати конфлікт з Німеччиною без впливних для цього підстав.⁶ «Провокаторами війни» Сталіном у відповіді були кваліфіковані Великобританія, Франція і США, в той час як Німеччина визначалась як одна з тих країн, з якими СРСР готовий був «зміцнювати ділові зв'язки».

У Берліні відрезу з мовили подання сигнал про готовність керівництва СРСР до зміни ворожих відносин з гітлерівською Німеччиною на «зміцнення зв'язків» з нею. Це підтвердив і нарком іноземних справ СРСР В.Молотов на сесії Верховної Ради СРСР 21 серпня 1939 р., який заявив: «тепер видно, що в Німеччині в цілому правильно зрозуміли ці заяви т.Сталіна і зробили з цього практичні висновки».⁷

Правда, між цими подіями була ще заява уряду СРСР, який заступив окупацію гітлерівцями 15 березня 1939 р. Чехії і Моравії і горішницями Карпатської України. В той же час уряд СРСР офіційно відгукнувся на пропозиції Берліну про переїзнення посольства з Празі на генеральне консульство, що розцінювалось як визнання де-факто окупації чеських земель. Так до подвійна політика Москви уже восени 1939 р. очевидна. Після підписання пакту Риббентро-

па-Толстова 23 серпня 1939 р. прийшло також визнання урядом СРСР «Словацької республіки», що з другого боку означало заперечення чехословацької державності, підтверджене припиненням функціонування чехословацької дипломатичної місії в Москві.

Другий важливий рубіж в чехословацько-радянських відносинах, коли обговорювалося питання про долю Закарпаття, хронологічно охоплює час від початку другої світової війни у вересні 1939 р. до кінця грудня 1943 р., коли було підписано чехословацько-радянський договір.

Лідер чехословацької еміграції Е.Бенеш був у відчайдушному положенні. Незважаючи на те, що його сподівання збулися, завдяки радянсько-німецькому пакту розпочалася війна на Заході, яка тільки й могла змінити положення розчленованої і окупованої Чехословаччини, положення і ізоляції чехословацької еміграції не змінилися. У Великобританії і Франції при владі знаходяться ті ж самі манхейці - війну Німеччині оголосили, але не воюють. Польщу ділять між собою Гітлер і Сталін. 17 вересня 1939 р. СРСР робить акт агресії проти Польщі, звівши на її території свої війська в той час, коли ще чинним був її законний уряд, який покинув Варшаву тільки після звістки про наступ радянської армії із Сходу. Сам факт воз'єднання Західної України і Західної Білорусії в УРСР і СРСР безперечно історично виправданий, але методи його здійснення симпатії не викликають.

Переосвідучений «мюнхенським комплексом», що включав абсолютну втрату довіри до Заходу, панічний страх перед Німеччиною і почуття власної малості, Е.Бенеш у відчай кидається до радянської дипломатії, справедливо вважаючи, що «дружба» Німеччини і СРСР лише тимчасова і вони скоро чи пізно повзатимуть між собою, а після війни роль СРСР у Європі буде зовсім іншою.

Уже в січні 1939 р. екс-президент, знаходячись в еміграції в Лондоні, накреслює таку модель післявоєнної Європи: «В Центральній Європі вагому роль буде виконувати Росія... Гітлер допоможе нам стати сусідом Росії. Після всіх катастроф нападці задані нам є, щоб у Угорщині була нашість Росія, а Прем'єр був наслідком че до Росії... Кордонки в Росію повинні бути якнайдовшими».⁸

У серпні 1939 р. роздумує над майбутнім Закарпаття альтернативно: «Якщо Росія не буде нашим сусідом, то Підкарпатська Русь повинна бути складовою частиною республіки (СРР - авт.)».⁹

22 вересня 1939 р. Бенеш зустріся в Лондоні з послом СРСР у Великобританії І.М.Майським, який високо цінував інформації

чехословацького екс-президента, знаходячись в цей час у повній ізоляції. Майський в зв'язку з останніми подіями заявив, що СРСР, незважаючи на це, раз і назавжди вирішує проблему України. Бенеш питав, а що буде з Підкарпатською Руссю? Майський у відповідь тільки посміхнувся. «Я заявив, - записує Е.Бенеш у стенограмі розмови, - що це наша територія, ми маємо на неї право. Для нас прийнятні тільки два варіанти рішення цієї проблеми: Підкарпатська Русь буде належати нам, але в тому випадку, якщо вони (СРСР - авт.) стануть нашими сусідами і будуть на неї претендувати, ми нічого проти цього не маємо. Але ні Польщі, ні Угорщині, особливо останній, вона не повинна належати».¹⁰ І.М.Майський нічого не відповів на цю пропозицію.

Ось тут Бенеш допустив, як для дипломата його рівня, фатальну помилку. При перших же контактах з радянськими дипломатами, у нових умовах (початок війни, положення емігранта і т.д.) він пропонує відразу все, тільки б повернути на себе увагу Сталіна. В той час як в нормальній дипломатії, якщо навіть знають, до чого поступитись чимось важливим, поступки робляться поволі. І це один момент для Бенеша, як сухого кабінетного політика і дипломата, не існує воля народу того краю, який він робить предметом торгівлі. Він просто ігнорує і в цьому була друга його принципова помилка, яку згодом майстерно використали його конкуренти, комуністи.

При переговорах з радянськими дипломатами влітку 1941 р., коли готувалися умови для встановлення дипломатичних відносин і укладення угоди, знов ставалося питання про майбутнє Чехословаччини і долю Закарпаття. У розмові з Майським Бенеш знов зачепив питання про післявоєнний устрій Європи і підкреслив, що вирішальний вплив в регіоні матиме Росія, з якою у Чехословаччині буде спільний кордон. Е.Бенеш не забув підкреслити, що нова Чехословаччина створюватиметься на принципах континуїтету. Він записав у стенограмі розмови, що проходила 8 липня 1941 р.: «Кордонки продиктовані Німеччиною і Італією ми не визнаємо і зокрема вважаємо, що Підкарпатська Русь є нашою, в чому повинні бути зацікавлені і вони (СРСР - авт.). Ми виступаємо за правеский континуїтет, у відповідності з ним Підкарпатська Русь по праву належить нам. В підкреслив, що Підкарпатська Русь не повинна належати ні Польщі, ні Угорщині. Вона просто наша. Вони (СРСР - авт.), зрештою, також мають, що тут сказати, але з ними ми домовимось».¹¹ Бенеш дуже побоювався перспективами залишення Закарпаття в складі Угор-

нини, бо це розбило б його концепцію правового континуїтету ЧСР. Треба підкреслити, що і на цей раз СРСР не проявив бажання, щоб Закарпаття відійшло від Чехословаччини. Поступками на користь СРСР щодо Закарпаття Бенеш, на наш погляд, намагався привернути увагу радянських керівників на свій бік і саме в питанні ліквідації наслідків Мюнхенської змови.

Але ні в Лондоні, ні у Вашингтоні не брали на себе в цей час певних зобов'язань щодо нових кордонів Чехословаччини. У той же час СРСР, маючи в чехословацькому емігрантському уряді майже єдиного лояльного соратника, всіляко намагався утримати його на своєму боці і тому чітко висловився в тому плані, що цю країну треба відносити в домюнхенських кордонах. На цих принципах і була укладена угода від 16 липня 1941 р., за якою дві країни об'єднували сили для боротьби проти нацизму. СРСР дав згоду на формування на його території і при його допомозі чехословацьких військових частин. СРСР визнав Чехословаччину в кордонах 1937 року, що піднесло її авторитет на міжнародній арені. Незабаром чехословацький уряд в еміграції визнали також Великобританія і США.

Невдовзі, 26 серпня 1941 р. відбулась чергова зустріч Бенеша з Найсими. І знов поряд з глобальними проблемами Бенеш торкається також питання Закарпаття. Він заявив: «Ми хочемо відновити нашу державу в старих кордонах. Це означає: чеські землі і райони, населені німцями, Словаччину і Підкарпатську Русь. Ми не виключаємо змін в деяких деталях, але, в принципі республіка повинна складатись із вказаних частин. Виходячи з того, що ми знаємо з передач московського радіо, ви дотримуетесь такої ж лінії...

Підкарпатська Русь буде знову нашою, ми в цьому переконані. В цій проблемі нам теж треба мати ясність. Ми повинні знати Вашу політику з питання кордонів з Польщею. Чи хочете Ви мати всю Східну Галичину, чи тільки її частину? Чи хочете Ви бути нашими сусідами? Ми зберігаємо лояльність у відношенні до поляків, не виступаємо ні за, ні проти, але хотіли б знати позиції Росії»¹²

Чехословацько-радянські відносини в кінці 1941-1943 рр. розгортались відповідно до угоди від 18 липня 1941 р. Своє ставлення до проблеми Закарпаття уряд СРСР не раз продемонстрував тим, що на прохання властей дозволяв усім можливим жителям краю, які емігрували в 1939-1941 рр. в СРСР і знаходились в таборах ГУЛАГ, засуджені як «шпигуни і диверсанти», вступати до лав че-

хословацьких військових частин, що формувались у Бузулуку. Це було подвійне ціння. По-перше, тисячі закарпатців, які з відкритим серцем емігрували в СРСР і там опинилися в лабетах НКВС, одержали змогу вийти з сталінського пекла і стати вільними. По-друге, вони зміцнювали збройні сили набутої Чехословаччини. Загальновідомим є той факт, що саме закарпатці становили основний кістяк чехословацьких формувань в СРСР.

1943 рік приніс кардинальні зміни в співвідношенні сил на радянсько-німецькому фронті. Поворот започаткувала перемога під Сталінградом, а завершила битва під Курськом. Характер цього явища не до кінця зрозуміли західні союзники. Вони все це не вірили, що СРСР може сам вийти переможцем у війні з Німеччиною, тому продовжували саботувати відкриття другого фронту у Європі.

Зовсім інакше поведла себе чехословацька еміграція на чолі з Бенешем. «Мюнхенський комплекс» виробив у її представників відчужене відчуття небезпеки. На відміну від Рузвельта і Черчілла Бенеш уже весною 1943 р. прийшов до висновку, що Росія буде пробити в Центральній Європі і стане там вирішальним силою, до її війська дійдуть до Дунаю. Тому він, незважаючи на опір і застеререження Черчілла і його міністра закордонних справ, дена, змінив уже влітку 1943 р. підписати якийсьиркий договір з СРСР, що документально зафіксував би його статус соратника, забезпечив би йому повернення додому і як плату за лояльність гарантував би невтручання Москви у внутрішні справи ЧСР. З цією метою Бенеш навіть розробляє і розповсюджує в своєму оточенні теорію про «революцію СРСР в ході війни», його «дебілізацію», збройний в Європу. В дійсності ж Бенеш видавав бажане за дійсне, а Сталін підтримував у нього це ілюзію.

Виходячи з такої позиції Бенеша, Сталін намагався використати його як інструмент своєї центральноєвропейської політики. Незважаючи на свої великі перемоги, СРСР у дипломатичному відношенні ініціативи в своїх руках це не мав.

Під час тривалих переговорів на різних рівнях, які проходили особливо інтенсивно в серпні-листопаді 1943 р., СРСР підтримував стремління Чехословаччини до укладення договору. Уряд СРСР продовжував заявляти, що не визнає ні Мюнхенської угоди, ні Віденського арбітражу. Чехословацькими діячами, в особливості Бенешем, імпонувало те, що Сталін неодноразово заявляв, що в післявоєнні роки в Центральній Європі Чехословаччина буде «найбільш конструктивним силою». Все вело до того, що Бенеш був готовим у

будь-який час вилетіти з Чехки на переговори. Він продовжував відстоювати старі кордони ЧСР, а СРСР не ставив питання про їх перегляд. Значить все залишалося на позиціях літа 1941 р., тобто визначив СРСР положення про входження Закарпаття до складу Чехословаччини. Правда, під час зустрічі з Сталіним президент Бенеш з власної ініціативи знов поставив питання про Підкарпатську Русь і висловив думку, що при всіх обставинах вона може належати лише Чехословаччині або Радянському Союзу. Здавалось, що тогочасний в цьому питанні Сталін не надавав йому значення. Але можна не сумніватися, що з нього і з цього приводу була вже своя концепція. Сталін підкреслено приділяв максимум уваги самому Бенешу, проводив з ним довготривалі розмови. Адаже чехословацький президент зробив для Сталіна велику послугу. Підписавши договір з СРСР, він повністю ізолював головного противника СРСР у Східній Європі, емігрантський уряд Польщі.

У договорі про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво між СРСР і Чехословаччиною, підписаного 12 грудня 1945 р., і слова не було про кордони, про майбутню долю Закарпаття. Скрізь фігурували слова «Чехословацька республіка», «Чехословаччина». Тут важливо відзначити не лише ставлення СРСР до Закарпаття, але в першу чергу до Словаччини, яка була тоді самою стійкою. Уряд СРСР вважав, що нова Чехословаччина повинна відновитися в кордонах довоєнних років. І це приваблювало Е.Бенеша на бік І.Сталіна.

Східний етап у розвитку чехословацько-радянських відносин припадає на 1944 - першу половину 1945 рр. Це був період інтенсивного співробітництва як у політичній, так і у воєнній галузях. Наближався день визволення Чехословаччини. На цьому етапі вироблялася і нова концепція підходів до вирішення питання про кордони, в тому числі і про Закарпаття. На початку травня 1944 р. в Лондоні була підписана угода між СРСР і Чехословаччиною про взаємовідносини між чехословацькими властями і союзними (радянськими) військами на визволеній території. Угодою передбачалося, що то-бто командувачий радянськими військами матиме владу лише в межах зон ведення військових дій. На решті території вся повнота влади належатиме новій чехословацькій адміністрації в особі її уповноважених. Цей крок двох держав, позитивний СРСР, який повчав суверенітет Чехословаччини, схвальний аустрійській уряди союзних держав.

Але події кінця 1944 р., коли було визволене Закарпаття і з боку СРСР почали порушуватися домовленості, показали, що крім офіційних заяв та угод у радянських політиків є не й інші цілі. На зверхньому етапі війни, коли Радянська армія вже визволила ряд країн на Балканах, велися бої за визволення Польщі, Чехословаччини і Угорщини, СРСР почав активно діяти з напрямку посилення впливу в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, зміцнення свого престижу як великої держави, не забуваючи при цьому і про такі «дрібнички» великодержавної політики, як нароцування території за рахунок важливих в стратегічному плані регіонів. До таких, без сумніву, належало і Закарпаття, володіння ним відкривало шлях посилення впливу не лише в Тисо-Дунайському регіоні, але і в Центральній Європі взагалі. Для досягнення цієї важливої стратегічної мети уряд СРСР, особисто І.Сталін дуже влучно використав розгортання антифашистської, національно-визвольної боротьби трудящих Закарпаття, яке було визволене з-під фашистського гніту в кінці жовтня 1944 р. і значна частина якого базала предшлях до СРСР і в його складі до УРСР.

Мало хто тоді знав про ставлення уряду СРСР до українського народу, про геноцид, який проводився проти нього. Якщо і мовилося про національну політику уряду СРСР, про страхи ГУЛАГу, то це скоріше видавалося за звичайнісіньку брехню буржуазної преси. Таку точку зору утверджувала комуністична організація Закарпаття, яка очолювала боротьбу за возз'єднання і протягом своєї двадцятип'ятирічної діяльності чи не найбільше зробила для їх здійснення. Мова йде не про заперечення самого факту возз'єднання, а про методи його здійснення.

З кінця жовтня 1944 р. на Закарпатті паралельно проходили два процеси: формування і діяльність нових органів влади з боку Народних комітетів, рух за возз'єднання з Україною та створення нової адміністрації уряду Чехословаччини відповідно до угод, укладених із СРСР. Закарпаття де-юре було частиною Чехословацької республіки. Уже 26 жовтня 1944 р. на Закарпатті прибув уповноважений уряду Чехословаччини Ф.Немец і радянське командування передало в його відання відповідно до угоди від 8 травня 1944 р. південно-східну частину краю. Центром його перебування стало місто Хуст. Решта території з містом Ужгород, Берегове, Мукачеве були оголошені прифронтовою зоною, де управління здійснювало радянське командування з участю народних комітетів. Якщо адміністрація Ф.Немца, у складі якої, до речі, на

якісь помітні посади не було жодного уроченця Закарпаття, прагнула відновити чехословацьку систему управління, то Національні комітети при сприянні радянського командування, органи НКВС під керівництвом А.Мехліса і особливо політorganів армії, які очолював П.Брежнев насалдували радянські порядки. Саме вони командували всіма політичними процесами на Закарпатті в кінці 1944 р.

Уже на цьому етапі розвитку подій СРСР грубо порушував раніше укладені угоди. По-перше, прагнучи обернути населення Закарпаття від правдивої інформації про становище в СРСР, в тому числі в Україні, яке могли зробити закарпатці, що були в частинах Чехословацької армії і пройшли школу радянських штабів, командування Радянської Армії наказало перекинути корпус Л.Своди проти його волі в південні райони Польщі, а далі - на Дуклу, де абсолютна більшість солдат загинула. Отже, розповідати правду про становище в СРСР було нікому.

У цей же час на Закарпатті було направлено ряд відомих політичних діячів із числа комуністів, які в 1938-1939 рр. емігрували в Москву чи Лондон, а також політрацівників від ЦК Компартії України, які розгорнули тут активну політичну діяльність. Звідки була проведена конференція комуністів, на якій було створено Комуністичну партію Закарпатської України, схвалено рішення про возз'єднання з Україною. 26 листопада 1944 р. в Мукачеві проходив з'їзд Народних комітетів, на якому делегати в присутності А.Брежнева, А.Мехліса та інших радянських чинів схвалили Маніфест про возз'єднання з Радянською Україною, обрали Народну Раду, як верховний законодавчий орган влади Закарпатської України і сформували уряд - виконавчий орган влади. Досить швидко було створено зовнішні атрибути державності Закарпатської України - суд, прокуратуру, збройні сили, органи управління на місцях і т.д. Різні думки є щодо місця Закарпатської України на цьому етапі політичного розвитку. Одні посилаються на міжнародне право, що не визнає сформовані в умовах присутності чужих військ державні утворення, вважають її просто маріонеткою, витвором А.Мехліса та П.Брежнева. Інші вважають, що Закарпатська Україна хоч і створювалася поспішно, при порушенні чехословацько-радянської угоди і міжнародного права все ж таки була державним утворенням, яке значна частина населення Закарпаття суб'єктивно вважала своїм.

Другим грубим порушенням домовленостей було те, що більшість території Закарпаття (центральні, західні, північні регіони) оголошувалися прифронтовою зоною, де діяла військова адміністрація, хоч фронт в той час уже проходив в 35-40 км від кордонів Закарпаття. Командування Радянської Армії зробило це штучно, щоб створити краді умови для діяльності Народних комітетів, а надалі Народної Ради Закарпатської України.

Далі, не йшла в унісон із чехословацько-радянськими домовленостями і робота по набору добровольців до лав Радянської Армії. Формування збройних сил належало до компетенції чехословацької адміністрації. Цю роботу очолював генерал А.Гасал. Однак, командування 4-го (крайового) фронту заборонило йому формувати армію, хоч це суперечило міждержавним домовленостям. В таких умовах робота чехословацької адміністрації була неможливою. Ф.Немец 6 грудня 1944 р. виїхав у Москву, а генерал А.Гасал перемістив свій штаб у Східну Словаччину.

Грубим порушенням домовленостей двох держав - СРСР і Чехословаччини - було і те, що органи НКВС при підтримці органів безпеки Закарпатської України уже в кінці 1944 р., а особливо на початку 1945 р. проводили масове інтернування угорського, німецького, словацького і частини українського населення. Ця територія ще не була радянською, а інтернованих уже направляли на примусові роботи на шахти Донбасу, в райони Уралу і навіть Сибіру. Більшість із числа інтернованих уже не повернулася на рідну землю. Кадровики НКВС не забули і того, що ряд борців за суверенну українську державу емігрували в Чехію. Рука ката знайшла у Празі А.Волощина, котрий був насильно перевезений у Москву, тривалий час піддавався допитам і був замучений. Все це не мало ніякого юридичного виправдання.

Уряд Чехословаччини негативно реагував на події на Закарпатті в кінці 1944-1945 рр. Коли В.Бенеш та його оточення стало відомо про маніфестації в містах і селах Закарпаття з вимогами возз'єднання з Україною, коли представник уряду Чехословаччини Ф.Немец доповідав президенту, що рух за вихід із складу республіки є масовим і необхідно реагувати на нього, то він відповів: "Видячи це із голови." Міністр закордонних справ М.Масарик відверто заявив, що Закарпаття не буде віддано, бо "Росія не хоче програти в Бароду".

Такий хід подій змушував керівників Чехословаччини зважувати нові обставини. Уряд СРСР ішов на порушення раніше укладених

угоди і послівав чим швидше вирішити питання про Закарпаття. В цих умовах значна кількість керівників Чехословаччини, яка підкорювалася, в першу чергу президент Е.Бенеш, посол у Москві З.Фірлінгер та інші почали схилитися до переговорів з СРСР про Закарпатську Україну. Навіть Я.Масарик, який погрожував відставкою у випадку передачі Закарпаття Росії, почав шукати шляхи розв'язання цієї проблеми. Він благав перенести розгляд цього питання на післявоєнні роки і обговорити його з участю великих держав Європи, як у 1919 р. на Паризькій конференції. Президент Е.Бенеш на початку 1945 р. заявив, що промистояти радянській дипломатії нічого: тепер найважливіші справи Чехословаччини вирішуватимуться не в Лондоні чи Парижі, а в Москві.

23 січня 1945 р. Й.Сталін направив президенту Чехословаччини Е.Бенешу спеціальне листя про Закарпатську Україну, в якому відкинув звинувачення в тому, що СРСР в односторонньому порядку вирішує питання про возз'єднання Закарпаття з Україною. Й.Сталін підкреслив, що уряд СРСР не має права заборонити населенню Закарпаття виїхати своєю національною волю. Тим більше, підкреслив Й.Сталін, сам Е.Бенеш, як президент неодноразово висловлював думку, що він готовий передати Закарпатську Україну СРСР, бо в селі Чехословаччини вона знаходилась лише тимчасово. Й.Сталін відхилив думку про доцільність розгляду питання про Закарпатську Україну на міжнародній конференції і пропонував його на переговорах між Чехословаччиною і СРСР. У листі-відповіді Й.Сталіну президент Чехословаччини значно змінив характер постановки питання про Закарпаття, визнав свої попередні заяви, але все ж наполягав, щоб це питання не розглядали до закінчення війни і відновлення кордонів Чехословаччини із Німеччиною і Польщею, якими вони були станом на 1938 р. Далі Е.Бенеш все ж таки просив розглянути його саме на міжнародній конференції. Але Й.Сталін не дав відповіді на пропозицію, а наказав дипломатичній службі готувати документи до проведення радянсько-чехословацьких переговорів про Закарпатську Україну. Позиція Й.Сталіна щодо найважливішого вирішення питання про Закарпаття активно підтримував К.Готвальд.

На міждержавному рівні питання про Закарпаття обговорювалося в березні 1945 р., коли в Москву прибула делегація на чолі з президентом Е.Бенешем. Але на цей раз переможець Сталін уже не приділяв ніякої уваги Бенешу. Визначаючи напрямки внутрішньої і зовнішньої політики нової Чехословаччини, учасники

зустрічі довго обговорювали долю Закарпаття. Е.Бенеш відстоював свою точку зору розглядати це питання при підготовці мирної конференції і скликання Національних зборів (має на увазі новообразовані Національні збори). К.Готвальд наполягав на негайному його обговоренні.

21 березня 1945 р. питання про Закарпаття розглядалося на спільному засіданні з радянськими дипломатами за участю В.Мохочова. Вислухавши точку зору Е.Бенеша і Я.Масарика, глава радянського дипломатичного відомства нагадав їм їх власні заяви, зроблені в 1941-1943 рр. В.Мохочов наполягав на швидкому вирішенні цього питання шляхом переговорів між СРСР і Чехословаччиною.

Точка зору радянських дипломатів знайшла відображення в Комуністичній урядовій програмі, схваленій 5 квітня 1945 р. Програма визнавала, що питання про Закарпаття має бути вирішено «згідно з волевищленням його населення шляхом переговорів між СРСР і Чехословаччиною з душі дружби між ними». Термінів укладання договору програма не визначала, але уряд СРСР наполягав на прискоренні його розгляду.

Чехословацько-радянський договір про Закарпатську Україну був підписаний у Москві 29 червня 1945 р., тобто через півтора місяці після перемоги над фашистською Німеччиною. Уряд СРСР надавав цьому великого значення, що засвідчує присутність Й.Сталіна на церемонії підписання договору. Представники Закарпатської України в Москву запрошені не були, свою роль вони зіграли восени 1944 р.

Л і т е р а т у р а

1. Kozmiński M. Polaka i Wegry przed drugą wojną światową /październik 1938 - wrzesień 1939/. Z dziejów dyplomacji i irredenty. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970, s. 115.
2. Хімінський Л. Закарпаття - земля української держави. - Ужгород, 1991. - С. 56.
3. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1935-1945. III köt. Magyarország külpolitikája 1938-1939. Bp. 1970.
4. Правда. 8.1.1939.
5. Сталин И.В. Вопросы ленинизма. М., 1963. - С. 607-612.
6. Там же.
7. Правда. 1. IX. 1939.

8. Kaplan K. Pravda o Československu 1945-1948. Praha, 1990, s. 23.
9. Vojensko-historický archiv. fond Edvarda Beneše, Londýn, k. IOI,
/A44 - VHA/.
10. V H A, f. E. B. L., k. IOI.
11. Jbičem.
12. V H A - f. Velení osvobozeného území, 7-2, Válečný deník,
listopad-prosinec.